Toespraak Dr. M.L.F van Berkel Jannetjesdal Leusden, 4 mei 2023

Geachte aanwezigen,

Het is een bijzondere eer om hier te mogen spreken.

In mijn werk als lerarenopleider heb ik dagelijks contact met jonge mensen. Het zijn onze studenten geschiedenis aan de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen. We praten over de oorlog, en ook over andere historische gebeurtenissen. Wat altijd centraal staat, is dat geschiedenis over mensen gaat. Mensen die tijdens een oorlogssituatie leefden of leven, mensen die voor morele dilemma's stonden. Mensen die het slachtoffer werden van vervolgingen, mensen die aan de vervolgingen meededen. Mensen die de moed hadden om zich te verzetten tegen onrecht, en dat soms zelfs met hun leven moesten bekopen, zoals op deze bijzondere plek. Over mensen die die moed niet hadden. Jongeren van nu realiseren zich niet altijd welke impact dergelijke levensgeschiedenissen hebben en hadden. Niet alleen op de levens van de overlevenden, nabestaanden en ooggetuigen van toen, maar ook op hun kinderen en kleinkinderen.

Zo brachten studenten enkele jaren geleden het leven in kaart van een Joodse familie uit Roermond. Ze ontdekten dat het jongste kind Eddy, geboren in 1941, de Shoah had overleefd, omdat zijn ouders hem bij een bevriende familie in Amsterdam hadden ondergebracht. De rest van de familie is in Sobibór vermoord. De studenten konden Eddy – inmiddels een oudere man – opsporen en nodigden hem uit om aanwezig te zijn bij hun presentatie, samen met zijn vrouw. Hun aanwezigheid en persoonlijke familieverhalen leverden bijzondere en ontroerende ogenblikken op.

De laatste tijd horen en lezen we veel berichten over het gebrek aan kennis onder Nederlandse jongeren over de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust. In 2018 heb ik samen met anderen onderzoek gedaan naar de kennis van Nederlandse leerlingen in het voortgezet onderwijs over de Tweede Wereldoorlog. Daaruit bleek dat de Holocaust de eerste associatie is die jongeren hebben met de Tweede Wereldoorlog. Kennis van militaire aspecten van de oorlog, van de bezetting of van het verzet lijkt te zijn weggezakt. Zo weet minder dan de helft van de jongeren dat Market Garden een gebeurtenis uit de Tweede Wereldoorlog is. Namen als Churchill, Seyss-Inquart of Hannie Schaft werden nauwelijks herkend.

Het is denk ik niet verwonderlijk. De Tweede Wereldoorlog ligt al meer tachtig jaar achter ons. Voor veel jonge mensen is die oorlog geschiedenis geworden, net als Napoleon dat is voor oudere generaties. Het is een geschiedenis uit de tijd van hun grootouders, en in toenemende mate uit die van hun overgrootouders. En ook in de eerste decennia na de oorlog wisten we weinig over sommige aspecten van de oorlog. Wat er was gebeurd in de vernietigingskampen kwam pas heel laat in de schoolboeken. Daarover werd tot ver in de jaren tachtig niet veel verteld in het Nederlandse onderwijs.

Zoals we weten zijn er nog maar weinig ooggetuigen die hierover uit eigen ervaring kunnen vertellen. Dat betekent dat veel jongeren de oorlog niet meer kennen uit familieverhalen of via persoonlijke getuigenissen. Ze weten van de oorlog door onderwijs, musea en herinneringsinstellingen, via films, boeken of computergames, en via herdenkingen zoals deze. Sommige kennis zal daarmee verdwijnen, hoe moeilijk dat ook is om te aanvaarden. Aan de andere kant zullen we moeten accepteren dat de manier waarop wij omgaan

met deze geschiedenis op een natuurlijke wijze aan het veranderen is. We kunnen het verleden niet bevriezen. Jonge mensen gaan een andere relatie ontwikkelen tot deze geschiedenis.

Een – omstreden - onderzoek van de Amerikaanse organisatie Claims Conference concludeerde enkele maanden geleden dat het slecht is gesteld met de kennis van jonge Nederlanders over de Jodenvervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog. Meer dan de helft van alle jongeren denkt, volgens dit onderzoek, dat de Holocaust niet in Nederland heeft plaatsgevonden. Een meerderheid kon geen Nederlands doorgangskamp noemen, zoals Kamp Westerbork of Kamp Amersfoort. En ruim de helft van de Nederlandse respondenten kon niet aangeven hoeveel Joden het slachtoffer waren van de Nazi-vervolgingen. Sommigen meenden zelfs dat het aantal van zes miljoen fors overdreven is.

Dat zijn zorgelijke ontwikkelingen. Als je zo lang in vrede en veiligheid leeft wordt de noodzaak om te herdenken hoe het in de oorlog was, minder urgent, zo lijkt het. Veel jongeren lijken weinig besef te hebben van het belang van kennis over de oorlog en de vervolgingen. Hoe democratie en rechtsstaat buiten werking werden gezet, hoe mensen uit de maatschappij werden uitgesloten, gedeporteerd en vermoord. Als vrede en vrijheid vanzelfsprekend worden, komen deze in gevaar. Maar vrede en vrijheid zijn niet vanzelfsprekend: kijk maar naar de oorlog in Oekraïne of naar de toenemende polarisatie in ons land. Ook antisemitisme is nooit weggeweest: onlangs nog werden racistische en anti-Joodse leuzen geprojecteerd in Rotterdam en op het Anne Frankhuis. Ook op sociale media circuleren veel complottheorieën en nepnieuwsberichten, waar oude antisemitische stereotyperingen veel voorkomen. Vaak herkennen jongeren die vooroordelen niet eens. Daar ligt een belangrijke taak voor het onderwijs.

Aan de andere kant zijn jongeren wel degelijk geïnteresseerd en betrokken. Meer dan de helft van de jongeren vindt het goed dat er op scholen tijd wordt besteed aan de Tweede Wereldoorlog. Ze menen dat er lessen kunnen worden geleerd van de oorlog. En ze hebben 'respect voor de slachtoffers'. Jongeren vinden de jaarlijkse herdenkingen op 4 mei belangrijk tot zeer belangrijk. Een grote meerderheid geeft aan twee minuten stilte in acht te nemen.

Het herdenken van de slachtoffers van oorlogsgeweld gaat wat mij betreft in essentie om de erkenning van de medemens. Dat lijkt vandaag belangrijker dan ooit: menselijke solidariteit is soms ver te zoeken, gelet bijvoorbeeld op het vluchtelingendebat in Nederland en Europa. Ook in de jaren dertig waren er die discussies: Joodse vluchtelingen waren niet welkom in Nederland en werden in sommige gevallen door de overheid weer teruggestuurd naar Duitsland. En toen er eindelijk een opvanglocatie werd aangewezen - kamp Westerbork, waar 7.000 joodse vluchtelingen opgevangen werden – moest dat betaald worden door het Comité voor Bijzondere Joodse Belangen, dat voortkwam uit de joodse gemeenschap zelf.

Onlangs waren wij met een groep van 30 studenten een week in Polen. We bezochten daar het voormalig concentratie- en vernietigingskamp Auschwitz-Birkenau. Eén van de studenten is opgegroeid in Nederland en heeft een joodse vader en een grootmoeder die in Israël leven. In Polen zochten en vonden we documenten van zijn familie; Slowaakse Joden die in 1942 naar Auschwitz waren gedeporteerd. De documenten toonden informatie over zijn overgrootmoeder en zo'n 15 andere familieleden: wanneer ze waren aangekomen, waar ze gewoond hadden, en wanneer ze waren overleden. In

alle gevallen was de doodsoorzaak ‘influenza’. De griep als eufemisme voor totale uitputting. De familie in Israël vernam deze informatie voor het eerst: de grootmoeder – die als kind was meegegeven met een vluchtende familie - had nooit geweten wat er met haar moeder precies was gebeurd. Voor onze student was het een onvoorstelbare ervaring: hij was – zoals anderen ook die week – letterlijk sprakeloos bij het zien en horen van zoveel menselijk leed. En hij ontmoette zichzelf daar, door te begrijpen dat zijn bestaan had afgehangen van de geslaagde vlucht van zijn oma.

Dergelijke persoonlijke ervaringen heeft niet iedereen. Maar de verhalen kunnen wel verteld blijven. In de huidige samenleving is de menselijke verbinding soms onzichtbaar: door toenemende polarisatie en gebrek aan empathie voor de ander lijken we van elkaar te vervreemden door identiteitsdenken. We weten dat **inleving** een werkzaam mechanisme is om vooroordelen te verminderen. Begrijpen van en luisteren naar het standpunt van de ander is essentieel, ook al ben je het er niet mee eens. De Poolse journalist Ryszard Kapuscinski schreef ooit dat de mens bij elke ontmoeting met een ander kon kiezen uit drie mogelijkheden: het voeren van oorlog, het optrekken van een muur of het aangaan van een dialoog.

Jongeren willen zo’n dialoog aangaan. Ze zijn op zoek naar de geschiedenissen van hun voorgeslacht. En ze moeten daarbij worden geholpen: op school, in musea en in de familie. Ieder mens wil zich verbonden weten met de ervaringen van eerdere generaties. Want juist die verbondenheid maakt dat mensen een eigen, duidelijk gedefinieerde identiteit ontwikkelen, op basis waarvan men kracht, waarde en worteling ervaart. Alleen dan kan men met gerust hart een confrontatie met een andere cultuur aangaan. De ander vormt een spiegel, meende Kapuscinski,

waarin we onszelf bekijken en waarin we bekeken worden, een spiegel die ons ontmaskert en ontbloot, iets wat we vaak liever willen vermijden.

Het blijft daarom van belang om aandacht te vragen voor de geschiedenissen van de oorlog: ze bieden ons context over onszelf, en vormen morele ijkpunten voor het heden. Want de vrijheid, die we morgen vieren, is een belangrijke kernwaarde die we moeten verdedigen, nu meer dan ooit.

Dank voor uw aandacht.